

Keskiajan filosofian tutkimuksen konferenssi Pariisissa 22.–26.8.2022

RITVA PALMÉN

Pariisiin kerääntyi 1100-luvulla opiskelijoita ja opettajia kaikkialta Euroopasta opettamaan ja opiskelemaan Notre Damen katedraalikouluun, Pyhän Viktorin kouluun, Pyhän Genevievèn luostariin, Saint-Germain-des-Prés'n luostariin sekä lukuisiin pienempiin opinahjoihin. Vähitellen koulujen yhteistyö tiivistyi ja organisoitui niin, että syntyi vapaamuotoinen *studium generale*, opiskelijoiden ja opettajien yhteisö, josta muotoutui 1200-luvun alussa Pariisin yliopisto. Pariisin yliopisto on yksi vanhimmista ja tunnetuimmista länsimaisista yliopistoista. Keskiajalla siellä oli mahdollista opiskella perinteiseen *artes liberales* -ohjelmaan perustuvia oppiaineita sekä lääketiedettä, oikeustiedettä ja teologiaa. Teologian opetus oli yliopiston kruununjalokivi. Keskiajan filosofiasta kiinnostuneet tutkijat olivat syystäkin ilahtuneita, kun kansainvälinen keskiajan filosofiantutkimuksen seura Société Internationale pour l'Étude de la Philosophie Médiévale (SIEPM) kokoontui viidenteentoista konferenssiinsa Pariisissa 22.–26.8.2022, vajaa tuhat vuotta Pariisin yliopiston syntyhetkien jälkeen. Lukuisat keskiajan tutkijat ympäri maailmaa nauttivat sadoista esitelmistä, pääpuheista ja vastaanotoista läntisen keskiajan filosofian ja teologian pääkaupungissa.

SIEPM on vuonna 1958 belgialaisessa Leuvenin kaupungissa perustettu keskiajan filosofian ja

intellektuaalisen historian tutkijoille alan tärkein tieteellinen seura. Sen jäsenistöön kuuluu noin 800 henkilöä 45 eri maasta. Seuran tehtävänä on edistää keskiajan filosofian historian tutkimusta, järjestää säännöllisiä tapaamisia sekä ylläpitää ja kehittää erilaisia yhteistyön muotoja. Jäsenten välistä vuorovaikusta pyritään tukemaan järjestämällä vuosittaisia tapahtumia ja kollokvioita. Kansainvälisen suurkonferenssin seura järjestää kerran viidessä vuodessa. Myös Helsingissä on järjestetty konferenssi vuonna 1987, tuolloin teemana oli "Knowledge and the Sciences in Medieval Philosophy". Seura myös kustantaa tieteellistä aikakauslehteä *Bulletin de Philosophie Médiévale* sekä kirjasarjaa *Rencontres de Philosophie Médiévale*.

Keskiajan tutkimus edellyttää jatkuvaa kansainvälistä yhteistyötä ja verkostoitumista, uusien tutkimusmetodien kehittämistä ja olemassa olevien resurssien päivittämistä. Näiden tavoitteiden edistämiseksi SIEPM:ssä on kuusi toimikuntaa, jotka kokoontuivat Pariisissa keskustelemaan tutkimuksen eri osa-alueista ja niiden kehittämistarpeista. Digitalisaatiota ja kriittisiin editioihin liittyviä kysymyksiä käsitellään omilla toimikunnissaan. Lisäksi latinalaisella filosofialla, islamilaisella filosofialla, juutalaisella filosofialla ja bysanttilaisella filosofialla

on jokaisella oma toimikuntansa. Digitaalisiin resursseihin keskittynyt toimikunta ylläpitää digitaalisten materiaalien kirjastoa SIEPM:n omilla nettisivuilla. Kirjastosta löytyy huomattava määrä tutkimuskirjallisuutta, kriittisiä editioita ja erilaisia tutkimuksen apuvälineitä avoimesti käytettäväksi. SIEPM myös tulee ja julkaisee tekstieditoiden julkaisemista.

Pariisissa valittiin SIEPM:n uusi johtokunta (sihteeristö ja puheenjohtaja) äänestyksessä, johon jokainen jäsenmaksun maksanut SIEPM:n jäsen oli oikeutettu. Uudeksi puheenjohtajaksi valittiin saksalainen Tobias Hoffmann, joka työskentelee filosofian professorina Sorbonnen yliopistossa Pariisissa. Hoffmann on itse tutkinut esimerkiksi keskiaikaisia teorioita tahdosta sekä enkelioppia. Varapresidenteiksi valittiin Monica Brnzei (Pariisi), Valeria A. Buffon (Santa Fe) ja Alessandro Palazzo (Trento). Tämän lisäksi jäsenistö äänesti kahdeksan sihteeristöä avustavaa asessoria. Kesällä 2022 edesmennyt uskonnon-filosofian emeritusprofessori Simo Knuutila kuului SIEPM:n johtokuntaan vuosina 1987–1997.

Konferenssin yhteydessä SIEPM myönsi ensimmäistä kertaa palkinnon elämäntyöstä henkilölle, joka on kehittänyt keskiajan filosofian tutkimusta merkittävällä tavalla. Palkinnon sai vuonna 1946 syntynyt tanskalainen emeritusprofessori Sten Ebbesen. Hänet tunnetaan klassisen kreikan ja latinan filologisesta analytiikasta sekä Aristoteleen teosten keskiajan reseptiohistoriaan perehtyneistä tutkimuksista. Monet hänen teoksistaan käsittelevät antiikin ja keskiajan logiikan välisiä yhteyksiä sekä kielifilosofiaa.

Jokaisen tieteellisen seuran tulee kokouksiinsa pohtia oman seuran merkitystä nykyajassa ja kysyä, mikä seuran rooli on tulevaisuudessa. SIEPM:n kokouksessa keskusteltiin keskiajan filosofian tutkimuksen (ja myös opetuksen) tulevaisuudesta omassa sessiossaan otsikolla ”The Future of Medieval Philosophy”. Eräs paneelin jäsen ehdotti keskiajan filosofian laajentamista länsimaisen ja arabialais-juutalaisen filosofian ulkopuolelle ottamalla mukaan globaalin perspektiivin. Lisäksi useissa yleisökommenteissa tuotiin esille, miten monissa maissa ei ole ollenkaan keskiajan filosofiaan liittyvää oppituo-

lia. Panelistit olivat myös huolissaan siitä, miten nuoria tutkijoita (väitöskirjat, postdoc etc.) on vuosi vuodelta vähemmän. SIEPM on tahollaan pyrkinyt rahallisesti tukemaan nuoria tutkijoita esimerkiksi kustantamalla heidän konferenssimatkojaan ja kollokvioihin osallistumista, mutta muitakin keinoja keskiajan tutkimuksen elävöittämiseksi tarvitaan. Haasteita siis on, ja näihin etsittiin keskustelussa vastauksia.

RADIKAALI AJATTELU KESKIAJALLA

Pariisin konferenssin pääaiheena oli radikaali ajattelu keskiajalla (”Radical Thinking in the Middle Ages”; ”La pensée radicale au Moyen Age”). Konferenssiin osallistujia kehoitettiin pohtimaan, esiintyikö keskiajalla radikaalia ajattelua ja jos, niin miten se ilmeni. Filosofian historiassa radikaaliin liittyviä ilmauksia käytetään usein. Tällaisia ilmauksia ovat esimerkiksi radikaali paha, radikaali valistus (radical enlightenment) tai radikaali demokratia. Kongressin esitelmäkutsussa tutkijoita haastettiin kysymään, ovatko tämänkaltaiset käsitteet lainkaan relevantteja keskiajalla ja keskiajan tutkimuksessa ja mitä radikaalisuus ylipäättään voi tarkoittaa. Seuran periaatteiden mukaisesti radikaalisuutta kehoitettiin pohtimaan eri maantieteellisillä alueilla ja uskonnollisissa viitekehyksissä sekä hyödyntämään lähteitä, jotka on kirjoitettu eri kielillä (latina, heprea, arabia, kreikka). Koska konferenssin tavoitteena on keskittyä filosofian historiaan, monissa esitelmissä radikaalia ajattelua pohdittiin keskiajan metafysiikkaa koskevissa malleissa, moraalifilosofiassa, politiikan teoriassa ja teologiassa.

Esittelen kolme erilaista, esitelmissä esille tullutta tapaa tulkita radikaali ajattelu keskiajalla. Radikaalisuus saatettiin tulkita ennen kaikkea jonkin idean juurille (*radix*) hakeutumisenä. Tee- ma toistuikin kongressin upean oransseissa teemapaidoissa ja oheistuotteissa, joissa sana *radix* oli tyylytelty puun juuriksi. Keskiajan kontekstissa juurille hakeutuminen näkyi tyypillisesti esimerkiksi pariisilaisessa teologiassa 1200-luvulta eteenpäin vahvistuneessa Aristoteleen tekstien kommentoinnissa, mikä joidenkin ajattelijoiden osalta muuttui niin sanotuksi radikaaliksi

aristotelismiksi 1200-luvun lopulla. Radikaalissa aristotelismissä tulkinnat eivät kuitenkaan olleet äärimmäisiä, vaan ennemminkin radikaalisuus tarkoitti rajoittumista tiettyihin Aristoteleen metafysiikan opinkappaleisiin – tässä tapauksessa Aristoteleen ajatteluun siten kuin se hänen arabialaisten kommentaattoreidensa kautta ilmeni.

Jyväskylän yliopistossa työskentelevä postdoc-tutkija Ziang Chenin esitelmä ”Lying, Intention, and Rational Choice in Peter Auriol and Gerald Odonis” osoitti, miten radikaalit ajattelun ”juuret” voivat olla kahtaalla ja myös keskenään ristiriitaiset. Esitelmässään Chen arvioi Augustinuksen ja Aristoteleen merkitystä keskiajan valehtelua käsittelevissä teksteissä. Hänen mukaansa Augustinuksen teoriassa korostuu näkemys, jonka mukaan valehtelu on ennen kaikkea henkilön intentionaalista pyrkimystä johtaa muita harhaan. Aristoteles sen sijaan asettaa valehtelun osaksi hyveteoreettista keskustelua. Chenin esille ottamien esimerkkien valossa esimerkiksi fransiskaaneologit Petrus Aureolus ja Geraldus Odonis viittaavat omissa 1300-luvun alun kirjoituksissaan molempiin auktoreihin. Molemmat painottavat augustinolaista intentioiden teologiaa: kaikki pienetkin valheet tai totuudesta poikkeaminen on väärin. Aristoteellinen hyve-etiikka puolestaan näkyy siinä, miten Aureoluksen ja Odonuksen mukaan henkilöiden moraalisen luonteen arviointi on keskeistä: kyvykkäältä henkilöltä tulee odottaa parempaa moraalista suoriutumista ja valehtelua koskevat kysymykset täytyy arvioida suhteessa kontekstiin ja henkilön moraaliluonteeseen.

Toiseksi radikaalisuuden voitiin ajatella tarkoittavan historiallisissa lähteissä myös metodologista jyrkkyyttä siten, että keskiajan filosofit hyödynsivät tiettyjä keskeisiä käsitteitä, periaatteita tai opinkohtia ja pitäytyivät niiden käyttöön ilman kompromisseja. Tällöin radikaali näyttyy rajojen etsimisenä, hypoteesien viemisenä niin pitkälle kuin mahdollista, rationaalisuuden testaamisena ja äärimmäisinä näkemyksinä. Tämänkaltaisen metodologinen radikalismi voi johtaa intellektuaalisesti jäykkiin lopputuloksiin, traditionaalisista malleista poikkeamiseen ja uusien käsitteellisten keksintöjen tekemiseen

– mutta myös ääriajatteluun, ekstremismiin. Lopputuloksena syntyy usein opillisia konflikteja, uskonnollisia kamppailuja sekä erilaisia oppituomioita ja poissulkemisia uskonnollisista tai akateemisista konteksteista.

Roomassa työskentelevä sekulaariteologeihin perehtynyt tukija Stephen M. Metzgerin pohti esitelmässään ”Gerard of Abbeville’s Argument and Rhetoric against the Mendicants” radikaalia ajattelua nimenomaan oppituumioiden ja kiistelystä näkökulmasta. Sekulaariteologit eivät olleet minkään sääntökunnan jäseniä ja heitä kutsuttiin siksi ”sekulaareiksi”. Pariisin oppituumioiden jakautumisesta eri ryhmittymille käytiin usein kiivasta väittelyä. Pariisilainen sekulaariteologi Gerardus Abbévilainen otti osaa sekulaari-mendikanttikiistaan köyhyydestä ja sitä kautta myös hengellisen täydellistymisen teologiasta ja esitti yksityiskohtaisia argumentteja mendikanttien apostolista köyhyyttä ja hengellistä täydellisyyttä korostavia näkemyksiä vastaan. Sekä fransiskaaneologi Bonaventura että dominikaani Tuomas Akvinolainen laativat vastineita Gerardukselle, jonka joitakin väitteitä pidettiin jopa vääräoppisina. Gerarduksen oman näkemyksen mukaan hän itse edusti vakaasti kirkon ja pyhien kirjoitusten mukaista traditiota, ja fransiskaanit kehittivät radikaaleja uusia ideoita, joille ei ollut tarvetta. Eriävät näkemykset johtivat kiistakirjoituksiin ja syytöksiin puolin ja toisin. Vaikka myöhemmin kiistat lieventyivät, osittain kirkkopoliittisistakin syistä, polemiikki jatkui Pariisissa vielä vuosien ajan.

Kolmas tapa ymmärtää radikaalisuus keskiajan filosofian lähdeaineistossa oli muistuttaa, miten filosofiset ja teologiset käsitteet eivät ole kontekstistaan irrallisia ilmiöitä, ja sosiaaliset ja kulttuurilliset tekijät saattavat radikaalisti vaikuttaa oppineiden työskentelyyn. Esimerkkinä tämänkaltaisesta kontekstuaalisesta radikaalisuudesta toimii Toronton yliopiston filosofian professorin Peter Kingin esitelmä, jonka aiheena oli ”The Belgian Connection: Godfrey of Fontaines and Marguerite de Porete”. King oli erityisen kiinnostunut spekuloiimaan, minkälaisia vaikutteita tunnettu pariisilainen teologi Godefroid Fontaineslainen mahdollisesti sai Marguerite Po-

retelta, harhaoppiseksi tuomitulta ja vuonna 1310 Pariisissa roviolla poltetulta mystikolta. Kingin tulkinnan mukaan Godefroid tuki Margueriten näkemyksiä ja oli kiinnostunut maallikkohurskauden muodoista yleisemmälläkin tasolla. He myös ajattelivat teologisissa kysymyksissä samansuuntaisesti: tahdon ja intellektin välinen suhde on kontingentiaalinen, perinteiset moraalihyveet eivät ole riittäviä eivätkä välttämättömiä moraalisesti oikeiden tekojen tekemiseen ja sielun tulee rakastaa Jumalaa ilman ehtoja. Kingin mukaan Godefroid myös näyttää tukevan ajatusta siitä, että maallikkollakin (myös naisella!) on oikeus ilmaista mielipiteitään teologisissa kysymyksissä. Vaikka Margueriten näkemykset olivat kiistanalaisia ja eittämättä radikaaleja, todistusaineiston valossa vaikuttaa siltä, että Godefroid oli myötämielinen Margueriten teologiselle ajattelulle ja pyrki suojelemaan häntä muun muassa kirjoittamalla muutaman muun teologin kanssa Margueritea puoltavan lausunnon hänen harhaoppisuuttaan käsittelevälle tutkintokomitealle.

SUOMALAISET PARIISISSA

Suomalainen keskiajan filosofian ja teologian tutkimus on ollut pitkään aktiivista ja korkeatasoista. Suomalaiset delegaatiot ovat säännöllisesti osallistuneet useisiin SIEPM:n kollokvioihin ja konferensseihin jo vuosien ajan. Tälläkin kertaa suomalaisedustus oli tuntuva. Helsingin yliopiston filosofian historian professori Filipe da Silva järjesti yhdessä Suomen Akatemian rahoittamassa projektissa ”Augustinian Natural Philosophy at Oxford and Paris ca. 1277” työskentelevien tutkijoiden ja yhteistyökumppaniensa kanssa temaattisen paneelin, jossa analysoitiin Aristoteleen metafysiikassa keskeistä hylomorfismia eli jokaisessa kappaleessa olevan muodon ja aineen välisen perustavaa laatua olevan yhteyden periaatetta 1300-luvulla. Keskustelu koski erityisesti sitä, miten muutosta voidaan selittää ja mitä primääri aine tarkoittaa.

Akatematutkija Juhana Toivasen johtama, myöskin Suomen Akatemian rahoittama projekti ”Vicious, Antisocial, and Sinful” järjesti session, jossa pohdittiin intention merkitystä keskiajan moraalisisessa ja poliittisessa ajattelussa. Jyväskylä-

län yliopiston filosofian professori Jari Kaukuan organisoimassa paneelissa keskityttiin arabialaiseen filosofiaan, erityisesti Avicennan metafysiikkaan ja sen islamilaiseen reseptiohistoriaan. Puhujina esiintyi useita muitakin suomalaisia, esimerkiksi nykyään Abu Dhabissa arabialaisen filosofian professorina toimiva Taneli Kukkonen esitelmöi Al-Ghazālista ja Itä-Suomen yliopiston pedagogiikan lehtori Vesa Hirvonen Jean Gersonin lapsia koskevasta ajattelusta. Itse pidin esitelmät mielikuvituksesta 1100-luvulla sekä uteliaisuuden ja intention välisestä yhteydestä keskiajan hyve-etiikassa. Mielikuvitusta Rikhard Pyhäviktorilaisen ajattelua käsittelevässä puheesani kysyin, miten Augustinuksen ja Boethiuksen perinteisiin antropologisiin ja epistemologisiin teorioihin tiukasti rajoittuva ajattelu saattoi synnyttää myös uusia ja poikkeuksellisia tulkintoja keskiajan kontekstissa.

Virpi Mäkinen, teologisen etiikan ja sosiaali-etiikan yliopistonlehtori Helsingin yliopistossa, oli kutsuttu pitämään yksi konferenssin viidestä pääpuheesta. Mäkisen aiheena oli fransiskaani-teologien näkemys radikaalista köyhyydestä ja sen vaikutus länsimaiseen poliittiseen ajatteluun. Esitelmässä tarkasteltiin sitä, miten täydellisen omistamattomuuden ideologia nivoutui aikansa yhteiskunnallisoikeudelliseen keskusteluun yksilöllä olevista luovuttamattomista oikeuksista. Mäkinen esitti, kuinka fransiskaanien asettuminen kaikkien oikeudellisten sidosten ulkopuolelle vaikutti merkittävästi subjektiivisten oikeuksien kehittymiseen myöhäiskeskiajalla. Esitelmää seuranneessa vilkkaassa keskustelussa fransiskaani-ideologian paradoksaalinen merkitys intellektuaaliseen historiaan tuli selvästi esiin. Keskustelu valotti myös sitä, miten fransiskaanit kiistelivät keskenään radikaalin köyhyytensä rajoista ja käytänteistä. Esimerkiksi Petrus Johannes Olivi poikkesi vallitsevasta fransiskaani-ajattelusta väittämällä, että köyhyyden ideaali tulisi ulottaa myös kirkon omaisuuteen.

KONFERENSSIMAANTIEDETTÄ JA HYVÄÄ SEURAA

Olosuhteet olivat mitä mainioimmat koko viikon kestäväälle tilaisuudelle. Konferenssi järjestettiin

muutama vuosi sitten valmistuneella Campus Condorcet -yliopisto-kampuksella, johon on sijoitettu useita tutkimuksen huippuyksiköitä. Konferenssin viimeisenä päivänä järjestäjät tarjosivat mahdollisuuden osallistua opastettuun kierrokseen keskiajan yliopiston syntysijoille niin kutsuttuun latinalaiseen kortteliin. Oppaana toimi tutkija Jacob Schmutz, joka opetti Sorbonnessa filosofiaa useita vuosia ennen siirtymistään Leuvenin yliopistoon. Schmutz johdatti monikymmenpäistä joukkoa vilkkaasti liikennöityjä kortteleita pitkin Panthéonin nurkalta kohti Sorbonnen yleisöltä suljettuja yliopistorakennuksia. Sorbonne on nimetty teologin ja hovisaarnaajan Robert de Sorbonin (k. 1274) mukaan, joka perusti köyhien teologioiden opetuksesta vastaavan teologisen Sorbonnen kollegiumin. Sorbonnen nimellä on nykyään monta käyttäjää: Pariisin kolmestatoista yliopistosta neljä viittaa nimessään Sorbonneen.

Latinalaiskorttelin alkuperäisen Sorbonnen rakennusryhmän tunnetuin osa on vuonna 1642 valmistunut Pyhän Ursulan kappeli, joka on nykyään yliopistojen edustus- ja näyttelytilana. Schmutzin johdattelemana ihailimme kappelin fasadia, joka oli rakennettu tukevasti uudella

ajalla. Kaikki keskiaikaisen yliopiston jäljet olivat jo himmenneet ja niiden havaitseminen vaatii Schmutzin usein peräänkuuluttamaa mielikuvituksen käyttöä. Pyhän Ursulan kappelin edustalla näkyi kiveyksessä keskiaikaisen yliopistorakennuksen perustan ääriviivat. Näillä nurkilla kollegamme tuhannen vuoden takaa istuivat heinäpaalien päällä opiskelemissa vaikkapa Petrus Lombarduksen sentenssejä.

Monille Pariisin kokous oli ensimmäinen kansainvälinen konferenssimatka sitten koronasulkujen. Iloisen ja innostuneen tunnelman saattoikin havaita kaikkialla. Viiden intensiivisen kongressipäivän aikana saimme nauttia Pariisin kesän lisäksi samoihin aihepiireihin perehtyneiden tutkijoiden kanssa käydyistä lukuisista keskusteluista ja tapaamisista. Parhaita hetkiä koin, kun sain iltaisin tai aamupalalla yhdessä muiden suomalaisten kanssa jakaa ja kerrata päivien mitaan oppimiani aiheita.

TT Ritva Palmén on *Teologisen Aikakauskirjan* toimittaja, uskonnonfilosofian dosentti ja akatemiaututkija Helsingin yliopistossa.

• ritva.palmen@helsinki.fi